

Aleksander Smoliński

Nowa monografia armii Królestwa Polskiego

Przegląd Historyczno-Wojskowy 15 (66)/1 (247), 175-179

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

RECENZJE I OMÓWIENIA

Nowa monografia armii Królestwa Polskiego

Maciej Trąbski, *Armia wielkiego księcia Konstantego. Wyszukolenie i dyscyplina Wojska Polskiego w latach 1815–1830*, Oświęcim 2013

Opublikowana w 2013 r. przez Wydawnictwo „Napoleon V” monografia Macieja Trąbskiego zatytułowana *Armia wielkiego księcia Konstantego. Wyszukolenie i dyscyplina Wojska Polskiego w latach 1815–1830* nie ma odpowiednika w dotychczasowej polskiej literaturze historycznej. Nie mogą być nimi bowiem ani starsze prace autorstwa Bronisława Gembarzewskiego i Wacława Tokarza, ani też powstałe już po 1945 r. stosunkowo drobne i raczej przyczynkarskie opracowania Mieczysława Chojnackiego i Tomasza Malarskiego¹. Zdecydowanie wartościowsza jest monografia Romana Łosia, ale dotyczy ona wyłącznie jednej z broni głównych Wojska Polskiego z lat 1815–1831, tj. artylerii². Choć Gembarzewski i Tokarz mieli możliwość skorzystania ze źródeł, które nie dotrwały do naszych czasów, to jednak żaden z nich nie wyczerpał całkowicie tego niełatwego i bardzo obszernego zagadnienia. Poza tym wydaje się, że obydwoj pozostawali pod przemożnym wpływem bardzo subiektywnych ocen formułowanych swego czasu przez licznych byłych kombatantów³ oraz cywilnych świadków epoki, którzy po latach zdecydowali się na publikację mniej lub bardziej obszernych i kompletnych pamiętników, wspomnień lub opracowań o charakterze historycznym⁴. Nie oznacza to oczywiście, że prace te całkowicie się zestarzały i nie mają już żadnej wartości naukowej. Jest wręcz przeciwnie, są wartościowe ze względu na faktografię. Inaczej jest zaś z niektórymi ocenami oraz interpretacją części faktów i zjawisk⁵. Monografia Macieja Trąbskiego jest wolna od części tych ograniczeń oraz oparta o własne dogłębne studia i analizy niewątpliwie stanowi w tej dziedzinie nową jakość i znaczący krok naprzód. Poza tym bez najmniejszej wątpliwości jest ona bardzo potrzebna, choćby jako jeden z elementów właściwej oceny przyczyn wybuchu powstania listopadowego, a następ-

¹ Zob.: B. Gembarzewski, *Wojsko Polskie. Królestwo Polskie 1815–1830*, Warszawa 1903; W. Tokarz, *Armia Królestwa Polskiego (1815–1830)*, Piotrków 1917; M. Chojnacki, *Wojsko Królestwa Polskiego 1815–1831*, Warszawa 1961; T. Malarski, *Armia Królestwa Polskiego 1815–1830*, Warszawa 1996.

² Zob. R. Łoś, *Artyleria Królestwa Polskiego 1815–1831*, Warszawa 1969.

³ Zob. m.in. J. Jaszowski, *Pamiętnik dowódcy raketników konnych*, przedm. J. Łojek, Warszawa 1965, s. 138, *passim*.

⁴ Zob. m.in.: J. U. Niemcewicz, *Pamiętniki ... 1809–1820*, t. 2, 1813–1820, Poznań 1871, s. 330; S. Barzykowski, *Historia powstania listopadowego*, t. 1, oprac. A. Rzążewski, Poznań 1883; M. Mochnacki, *Powstanie narodu polskiego w roku 1830 i 1831*, t. 1, przedm. i oprac. S. Kieniewicz, Warszawa 1984.

⁵ W najszerszym zakresie stwierdzenie to dotyczy ocen i opinii formułowanych pod adresem ówczesnego wodza naczelnego Wojska Polskiego w ks. Konstantego Pawłowicza.

nie początkowych sukcesów i przyczyn ostatecznej klęski Wojska Polskiego w wojnie polsko-rosyjskiej 1831 r.⁶

Celem autora było przedstawienie możliwie kompletnie kwestii związanych z organizacją, rekrutacją, wyszkoleniem i służbą, a także z dyscypliną Wojska Polskiego w latach 1815–1830. Trąbski słusznie zauważył, że czynniki te, oprócz innych, stanowiły i nadal stanowią o wartości armii zarówno w czasie pokoju, jak i podczas wojny.

Treść monografii została ujęta w czterech rozdziałach. W pierwszym autor przedstawił w. ks. Konstantego, w tym jej cechy charakterologiczne zarówno złe, jak i dobre oraz metody postępowania w stosunku do generałów, oficerów i żołnierzy ówczesnego Wojska Polskiego, i jego wpływ na formowanie armii w 1815 r. oraz na jej organizację przed 1830 r. Oceniając w. ks. Konstantego, starał się też zachować możliwie pełny obiektywizm, zwracając uwagę na te czynniki, które powodowały uzasadnioną jego irytację, a wynikały z polskich cech narodowych oraz ze złych przyzwyczajęń wyniesionych z armii Rzeczypospolitej Obojga Narodów, Księstwa Warszawskiego, a także ze służby w armii Napoleona I. Wszystko to zaś odbiegało od tego, do czego wódz naczelny był przyzwyczajony podczas służby w armii rosyjskiej. W rozdziale tym autor omówił również działalność Komitetu Organizacyjnego Wojskowego, a następnie Komisji Rządowej Wojny, przedstawił strukturę organizacyjną Gwardii Królewsko-Polskiej, piechoty, artylerii i inżynierii wraz z Korpusem Rakietników, kawalerii, Korpusu Pociągów, Korpusu Inwalidów i Weteranów oraz Żandarmerii Wojska Polskiego, a także etaty oraz zmiany w latach 1815–1830. Ponadto omówił ówczesne polskie szkolnictwo wojskowe.

Kolejny rozdział autor poświęcił założeniom teoretycznym oraz rzeczywistości procesowi wyszkolenia Wojska Polskiego w latach 1815–1830, w tym jego udziałowi w manewrach oraz w „wielkich paradach” organizowanych bądź to wyłącznie dla armii polskiej, bądź dla wojsk polskich i rosyjskich. Warto też zauważyć, iż autor zwrócił uwagę na te elementy wyszkolenia żołnierza polskiego, które były nowatorskie w skali całej ówczesnej Europy, m.in. nauka pływania, ale pokazał również słabsze strony, jak choćby „tatykę rewiową” czy brak szkolenia i przygotowania operacyjnego wyższej kadry dowódczej.

W rozdziale trzecim Maciej Trąbski zajął się zarówno teoretycznymi, jak i praktycznymi zasadami normującymi tok służby garnizonowej i polowej w Wojsku Polskim w latach 1815–1830. W związku z tym szczegółowo omówił obowiązujące regulaminy służby wewnętrznej i garnizonowej oraz instrukcje i przepisy służbowe. Przedstawił również realia służby generałów, oficerów i szeregowych zarówno w stolicy, jak i w garnizonach prowincjonalnych. Poza tym autor omówił zasady kwaterowania wojska oraz, na pod-

⁶ Takiego całkowicie obiektywnego oraz możliwie w pełni uwzględnianego elementu oceny tych wydarzeń brakuje w starszych pracach dotyczących powstania listopadowego oraz wojny polsko-rosyjskiej 1831 r. Zob. np.: A. K. Puzyrewski, *Wojna polsko-ruska 1831 r.*, Warszawa 1899; A. Sokołowski, *Dzieje powstania listopadowego 1830–1831*, Wiedeń 1907; W. Tokarz, *Wojna polsko-rosyjska 1830 i 1831*, Warszawa 1930; wyd. 2, Warszawa 1993.

stawie wybranych garnizonów, jego rzeczywistą bazę kwaterunkową, w tym również budownictwo wojskowe.

W ostatnim rozdziale przedstawił problematykę związaną z prawodawstwem wojskowym z lat 1815–1830, w tym także formalne zasady funkcjonowania sądownictwa wojskowego oraz rzeczywiste jego cechy wynikające z przemożnego wpływu wielkiego księcia na niemal wszelkie dziedziny życia ówczesnego Królestwa Polskiego. Omówił również kodeksy postępowania sądowego oraz przepisy wojskowego prawa karnego. Przytoczył wiele przykładów przewinień dyscyplinarnych i przestępstw popełnianych przez żołnierzy Wojska Polskiego oraz omówił kary za nie wymierzone⁷. Jednocześnie autor przedstawił działania władz wojskowych mające na celu utrzymanie odpowiedniego morale i dyscypliny w armii.

Cennym uzupełnieniem monografii, oprócz indeksów, są liczne schematy organizacyjne oraz przedstawiające podstawowe regulaminowe szyki broni głównych, bez których nie byłoby możliwe zrozumienie wielu manewrów wykonywanych przez oddziały oraz wielkie jednostki ówczesnego Wojska Polskiego podczas różnorodnych marszów, ćwiczeń polowych oraz manewrów lotnych i parad opisanych przez autora. Ponadto w aneksie zamieścił wykaz dowódców formacji poszczególnych broni głównych, czyli piechoty oraz kawalerii i artylerii z inżynierią, Korpusu Żandarmerii, Korpusu Pociągu oraz Korpusu Weteranów i Inwalidów, a także słownik najważniejszych terminów występujących w monografii.

Przygotowując pracę Maciej Trąbski wyzyskał wyłącznie krajowe archiwalia z Archiwum Akt Dawnych w Warszawie, archiwów państwowych: w Lublinie, Miasta Stołecznego Warszawy Oddział w Łowiczu i w Piotrkowie Trybunalskim, a także bibliotek: Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, Polskiej Akademii Nauk w Kórniku, Muzeum Książąt Czartoryskich w Krakowie, Uniwersytetu Jagiellońskiego, Uniwersytetu Warszawskiego i Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie. Wykorzystał również źródła drukowane, m.in. regulaminy oraz pamiętniki, wspomnienia i listy (m.in. gen. Jana Krukowieckiego do żony Heleny), a także literaturę przedmiotu, w tym obcojęzyczną (francuską, niemiecką i rosyjską).

Wśród wykorzystanych źródeł na szczególną uwagę zasługują bardzo cenne oraz wielowątkowe i dotychczas dogłębnie, a także kompleksowo nieanalizowane „Rozkazy dzienne do Wojska Polskiego”, wydawane przez w. ks. Konstantego od 5 stycznia 1815 r. aż do 29 listopada 1830 r. Dzięki nim Maciejowi Trąbskiemu udało się ustalić wiele faktów dotyczących wyszkolenia i dyscypliny wojska, a także zmian w jego organizacji oraz w przydziałach i awansach kadry dowódczej. Należy żałować, że Maciej Trąbski nie przeprowadził kwerendy

⁷ Zagadnienie to w dotychczasowej historiografii armii Rzeczypospolitej Obojga Narodów oraz Wojska Polskiego różnych epok pojawiało się stosunkowo rzadko. Zob. m.in.: L. Kania, *W cieniu Orląt Lwowskich. Polskie sądy wojskowe, kontrwywiad i służby policyjne w bitwie o Lwów 1918–1919*, Zielona Góra 2008; *idem*, *Od Orląt Lwowskich do Ostrej Bramy. Szkice z dziejów wojskowego wymiaru sprawiedliwości i posłuszeństwa rozkazowi w dawnym wojsku polskim*, Sulechów 2008; A. Smoliński, *Morale i dyscyplina Wojsk Wielkopolskich w latach 1918–1919. Przyczynek do dziejów powstania wielkopolskiego*, Toruń 2009; T. Srogosz, *Żołnierz swawolny. Z dziejów obyczajów armii koronnej w XVII wieku*, Warszawa 2010.

w moskiewskim Rosyjskim Państwowym Archiwum Wojskowo-Historycznym, gdzie przechowywane są akta dotyczące armii carskiej, które to dokumenty *per analogiam* mogłyby wzbogacić obraz i oceny Wojska Polskiego z lat 1815–1830. Należy przypuszczać, że znajdują się tam również raporty i sprawozdania, które z Królestwa Polskiego trafiały najpierw do cara Aleksandra I, a potem do Mikołaja I oraz ich kancelarii wojskowych, a także do różnych komórek rosyjskiego Sztabu (Głównego) Generalnego⁸ oraz Ministerstwa Wojny⁹. Chociaż bez szczegółowej analizy tych zasobów trudno jednoznacznie stwierdzić, czy byłyby one przydatne, to podejmując kolejne tego typu badania, należy brać pod uwagę, że mogą znajdować się tam bardzo istotne informacje dotyczące ówczesnych polskich sił zbrojnych.

Oceniając wykorzystaną przez autora monografię literaturę przedmiotu, należy stwierdzić, iż zakres i rozległość kwerendy budzi uznanie. O ile trudno mieć zastrzeżenia do literatury polskiej, o tyle odnieście do literatury rosyjskojęzycznej odczuwam pewien niedosyt. Sądzę, że mogłaby ona dostarczyć pewnych analogii do organizacji, gospodarki wojskowej i sposobu funkcjonowania ówczesnej armii carskiej. Umożliwiłoby to m.in. pełniejszą ocenę przyczyn i działań w latach 1815–1830 zmierzających do unifikacji Wojska Polskiego z armią rosyjską, a także dostrzec inne od dotychczas opisywanych zjawiska specyficzne w armii w. ks. Konstantego (np. podobieństwa i odrębności w kulturze i w mentalności kadry oficerskiej obu armii, szczególnie zaś te, które wpływały na morale i dyscyplinę).

Konstrukcja monografii nie budzi zastrzeżeń, można jedynie mieć drobne uwagi do wstępu. Zawarte w nim cenne i ważne informacje na temat werbunku i dyscypliny w różnych armiach europejskich w XVIII i XIX w. rozbijają tok narracji tej części pracy, powinny zatem znaleźć się w pierwszym rozdziale książki. Poza tym część danych dotyczących m.in. dyscypliny i przestępczości w Wojsku Polskim oraz ocen wyszkolenia mogłaby zostać podana w bardziej przejrzystej i przystępnej formie, np. w tabelach.

Pewne uwagi budzi także część zastosowanych przez autora terminów, tym bardziej że zamieszczenie wspomnianego wcześniej słownika zdaje się wskazywać, iż przykładą on do tego elementu warsztatu historycznego dużą wagę. Konsekwentne nazywanie wszyskowanej w szwy munduru barwnej wypustki „lamówką” jest błędem, polska kostiumologia wojskowa nie posługuje się tym terminem¹⁰.

W latach 1815–1830 nie było jeszcze rodzajów wojsk, a armie, w tym także Wojsko Polskie Królestwa Polskiego, składały się z broni głównych (piechota, artyleria z inżynierią

⁸ W armii rosyjskiej Sztab Generalny istniał od 1763 r. W 1796 r. zastąpiła go funkcjonująca przy carze Świta Jego Wysokości do Spraw Kwaternistrzowskich. Następnie w 1815 r. utworzono Sztab Główny, a w 1827 r. dotychczasowa Świta Jego Wysokości została przekształcona w Sztab Generalny. Od 1832 r. istniał już tylko Sztab Generalny, początkowo jako jeden z departamentów Ministerstwa Wojny.

⁹ Ministerstwo Wojny utworzono dopiero we wrześniu 1802 r., w miejsce dotychczasowego Kolegium Wojskowego, które administrowało rosyjskimi siłami lądowymi.

¹⁰ Zob. Z. Żygulski jr, H. Wielecki, *Polski mundur wojskowy*, Kraków 1988, s. 411–417. Zamieszczony tam *Słownik terminów wojskowo-mundurowych* jest dość powierzchowny i niedoskonały. Zob. także: I. Turnau, *Słownik ubiorów. Tkaniny, wyroby pozatkackie, skóry, broń i klejnoty oraz barwyznane w Polsce od średniowiecza do początku XIX w.*, Warszawa 1999. Również w kostiumologii cywilnej termin ten stosowany jest niezwykle rzadko. Na przykład Marta Michałowska (*Leksykon włókiennictwa. Surowce i barwniki, narzędzia i maszyny, techniki i technologie, wyroby i dziedziny*, Warszawa 2006) w ogóle tego pojęcia nie stosuje.

i kawaleria) oraz ze służb. Choć obecnie rozpowszechniło się przenoszenie terminologii późniejszej do epok wcześniejszych, to praktyka ta wydaje się nieuzasadniona i pozbawiona sensu.

Z recenzenckiego obowiązku należy zwrócić uwagę na pewne drobne niedostatki o charakterze warsztatowym. Mianowicie, tytułów opracowań niedrukowanych nie należy pisać kursywą. Decydując się na numerację przypisów odrębną dla każdego rozdziału, należy podawać pełny opis bibliograficzny każdej pozycji, która pojawia się w nim po raz pierwszy.

Wskazane usterki oraz uchybienia, szczególnie zaś te o charakterze dyskusyjnym nie mają wpływu na ogólną pozytywną ocenę pracy, która stanowi znaczący postęp w dotychczasowych badaniach nad armią Królestwa Polskiego w latach 1815–1830. Autor zrealizował wszystkie postawione przed sobą zadania badawcze i dzięki temu obraz armii polskiej z tego czasu jest pełny, uzupełniony o zagadnienia w dotychczasowej polskiej literaturze historycznej marginalizowane lub całkowicie pomijane, np. morale, dyscyplina wojskowa i przestępczość wśród żołnierzy. Doskonale też omawiana monografia uzupełnia dotychczasowe ustalenia dotyczące Wojska Polskiego z czasów wojny polsko-rosyjskiej 1831 r., głównie jego rozbudowy po wybuchu powstania listopadowego.

Praca autorstwa Macieja Trąbskiego to niezwykle cenne kompendium wiedzy dla wszystkich historyków wojskowości polskiej lat 1815–1830, a także miłośników Wojska Polskiego tego okresu.

Aleksander Smoliński

Polski ataszat w Paryżu, 1921–1926

Patrycja Zająć, *Attachat paryski 1921–1926. Działalność attachatu wojskowego RP w Paryżu w latach 1921–1926*, Szczecin 2011

Od ponad dekady można zaobserwować w polskiej historiografii swego rodzaju marazm w badaniach polsko-francuskich relacji wojskowych w okresie międzywojennym. W tym czasie Francja była głównym i najsilniejszym sojusznikiem II RP i wydaje się wręcz oczywiste, iż powinno się dążyć do jak najszerszego opracowania wszystkich aspektów wspólnych polsko-francuskich stosunków. Niestety, można odnieść wrażenie, że ten temat badawczy pozostaje obecnie na uboczu, tym bardziej więc cieszy ukazanie się w 2011 r. w Szczecinie pracy Patrycji Zająć pt. *Attachat paryski 1921–1926. Działalność attachatu wojskowego RP w Paryżu w latach 1921–1926*. Autorka jest historykiem młodego pokolenia. Od 2010 r., po otrzymaniu tytułu zawodowego magistra na podstawie pracy zatytułowanej „Działalność polskiego attachatu wojskowego w Paryżu w latach 1921–1926”, jest zatrudniona na stanowisku asystentki w Katedrze Badań nad Konfliktami i Pokojem